

Cecilia-Mihaela POPESCU
(Universitatea din Craiova)

**Din nou despre reorganizarea
semantică a paradigmei de viitor din
limba română din perspectiva teoriei
‘regramatizării’**

Abstract: (The Semantic Reorganisation of Future Tense in Romanian, an example of “regrammatization”) The article aims at revisiting in an extended framework (see Popescu 2013, 2017) the evolution of the system of the forms of future tense (hereinafter: FUT) in Romanian language, from the perspective of the *re-grammaticalisation* process, understood *asre-organisation of the grammatical system of a language* (v. Andersen 2006; Lindschouw 2011). In very general lines, this process may be described as follows: in time, canonical FUT forms, originally representing outcomes of previous ‘grammaticalisation’ processes (i.e. transition from *lexical* to *grammatical*), eventually show a poly-functional morpho-syntactic and semantic behaviour, actualising more than one grammatical value. Such a situation will imply the selection of new constituents in the FUT paradigm and will inevitably result in: (i) a competition between canonical forms and the newly created ones; (ii) a de-semanticization and specialization of canonical forms in a certain informational segment, and (iii) the (total or partial) grammaticalisation of the concurrent periphrastic forms. Concretely, the entire discussion on the evolution of the constituents of the FUT paradigm in Romanian should be repositioned from the perspective of the following directions of evolution: (a) a restraint in the use of the canonical future form to the literary style and formal language, where it frequently has temporal or temporal-modal values; (b) the establishment of a system of actualisation of [prospective deictic], including FUT-Type 1 (*voi cânta*), FUT-Type 3 (*am să cânt*) and FUT-Type 4 (*o să cânt*) – forms primarily distinguished at a diamesic level, and a specialisation of gerund forms ((*v*)*oi fi cântând*) and of FUT-Type2 (*oi cânta*) in the actualisation of [probable epistemic], with the latter losing their prospective deictic value in the 17th century.

Keywords: grammaticalisation - re-grammaticalisation, canonical future, Romanian prospective deictic forms, probable epistemic

Rezumat: Articolul își propune să rediscute (v. Popescu 2013, 2017) într-un cadru extins, evoluția sistemului formelor de viitor (siglat în text: V) din limba română din perspectiva acțiunii procesului de *regramatizare*, înțeleasă ca *reorganizare a sistemului gramatical al unei limbi* (v. Andersen 2006; Lindschouw 2011). În linii foarte generale, acest proces poate fi astfel descris: formele canonice de V, care reprezintă inițial rezultate ale unor procese anterioare de ‘gramatizare’ (în sensul de trecere de la *lexical* la *gramatical*), ajung cu timpul să aibă un comportament morfosintactic și semantic polifuncțional, actualizând mai mult de o valoare gramaticală. O astfel de situație va antrena selectarea unor noi constituenți în cadrul paradigmei de V și va determina în mod inevitabil: (i) concurența dintre formele canonice și cele nou create; (ii) desemantizarea și specializarea pe un anumit segment informațional a formelor canonice, respectiv (iii) gramatizarea (totală sau parțială) a formelor perifrastice concurente. Concret, întreaga discuție referitoare la evoluția formelor constitutive ale paradigmei de V din limba română trebuie re poziționată din prisma următoarelor direcții evolutive: (a) restrângerea funcționării formei de viitor canonic la stilul literar și la registrul îngrijit de limbă unde apare frecvent cu valori temporale sau temporalo-modale; (b) constituirea unui sistem de actualizare a [prospectivului deictic], care cuprinde V-Tipul 1 (*voi cânta*), V-Tipul 3 (*am să cânt*) și V-Tipul 4 (*o să cânt*) – forme care se disting în primul rând la nivel diamezic, și specializarea formelor gerundive ((*v*)*oi fi cântând*) și a V-Tipul 2 (*oi cânta*) în actualizarea [epistemicului probabil], acestea din urmă pierzându-și valoarea deictică prospectivă în secolul al XVII-lea.

Cuvinte-cheie: gramatizare – regramatizare, viitor canonic, forme prospective deictice în limba română, epistemic probabil

1. Introducere

1.1. Multipli factori interni (de ordin fonetic, morfosintactic și semantic) sau externi (influența concepției creștine, de exemplu)¹ au contribuit la distrugerea formei sintetice a viitorului (siglat în text: V) din limba latină, înlocuirea acesteia cu forme analitice reprezentând o situație panromanică.

Înscriindu-se inevitabil în aceeași direcție evolutivă, limba română va selecta – spre deosebire de limbile Occidentului romanic, în construcția perifrazelor sale prospective, auxiliarele VOLERE (> VELLE) «a vrea», un verb la origine volitiv (v. *infra* 1), respectiv, HABERE «a avea», un verb care era marcat *ab origine* cu semnificația [+posesie], ceea ce a fost tipologic explicat (v. Fleischmann 1982 sau Bybee *et al.* 1994) prin faptul că [prospectivul] este o noțiune cognitivă care implică semele: [+necesitate], [+voință], [+intenție].

(1) *velit faciem tangere* (Mihăescu 1960, 143) «ar vrea să-i atingă fața».

1.2. Trebuie spus chiar de la început că, dincolo de analitismul incontestabil întâlnit în întreaga istorie a formelor de V din limba română, paradigma de actualizare a referinței prospective cunoaște mari variații diacronice, atât din punctul de vedere al frecvenței de utilizare, cât și sub aspectul funcționării morfosintactice și, mai cu seamă, semantice. De fapt, la nivelul paradigmei de V din limba română se observă cel mai bine, poate, acțiunea procesului de ‘regramatizare’ (v. Andersen 2006; Lindschouw 2011; Popescu 2017) care conduce, „[...] pe de o parte, la simplificarea și reorganizarea subsistemului temporal al viitorului, iar, pe de altă parte, la îmbogățirea sistemului modal al limbii române, care adaugă un nou membru [prin așa-numitul mod *prezumtiv*].” (Corcheș / Roman 2011, 2005).

Prin urmare, textele secolului al XVI-lea consemnează, alături de construcția curentă în toate scrierile, alcătuită din prezentul auxiliarului *vrea* și infinitivul verbului lexical: *voiu, veri, va, vrem (văm, vom), vreți (veți), vor + cânta* și alte construcții formate fie din prezentul verbului *vrea* + conjunctivul verbului de conjugat: *voiu să viiu, va să sărute* (Coresi) sau din viitorul verbului *fi* + gerunziu: *voiu fi bătând (PO), va fi avându* (Lucaci) sau din prezentul verbului *avea* + infinitivul verbului lexical: *am a bea* (Coresi), situație sintetizată și în tabelul următor:

[+VOLERE]	[+HABERE]
VOLERE + INFINITIV = Tipul 1 <i>voiu, veri, va, vrem (văm, vom), vreți (veți), vor + cânta</i>	HABERE + INFINITIV = Tipul 3: <i>am a bea</i>
VOLERE + CONJUNCTIV = Tipul 1a: <i>voiu să viiu, va să sărute</i>	
(rar) VOLERE + FI + GERUNZIU = Tipul 2: <i>voiu fi bătând, va fi avându</i>	

Tabel nr. 1: *Repartiția formelor de viitor din limba română în secolul al XVI-lea*

1. A se vedea în acest sens Company Company (2006, 353-354), dar și Țăra (2009, 148) care afirmă că: „[...] sensul de viitor al structurii sintagmatice *habeo* + infinitiv se datorează unor contexte specific creștine. Acestea redau profeții și anticipări ale vieții și judecății de apoi, cu o largă difuzare în marea masă a creștinilor” (Țăra 2009, 148).

1.2.1. Viitorul construit cu *a vrea* + infinitivul verbului lexical [= V-Tipul 1] este forma cel mai des întâlnită în texte (atât în cele originale, cât și în cele traduse) – situație menținută, de altfel, până în contemporaneitate, unde această structură reprezintă forma standard de exprimare a [prospectivului]. *A vrea* este în epoca veche deja un constituent de [viitor] (un auxiliar), însă incomplet gramaticalizat², de vreme ce putea fi încă dislocat cu ușurință după infinitiv: *voi afla, vei ceti* versus *audzi-veri, sluji-veri* etc. și nu se diferențiază încă formal de verbul lexical plin cu sensul original, deontic, «a vrea» (situație care se va întâmpla începând din secolul al XVII-lea)³. Din punct de vedere semantic, acest tip de V funcționează în secolul al XVI-lea atât cu sens de [intenție] (v. *infra* ex. 2), cât și cu valoare predictivă pură, ca sub (3) (v. Niculescu 2011, 423), în anumite ocurențe, această dezambiguizare fiind dificil de operat (cf. formele subliniate în exemplele de mai jos):

(2) *Derept aceea și acmu avem om acolo, de ne va aduce vr' o veaste vă vrem da a ști.* (*Lettres B Săliște* (Maramureș), anul 1593, apud Niculescu 2011, 423).

(3) *E să vă muri* bărbatul ei, *dezlega-se-va den legea bărbatului.* (Coresi, *Praxiu. Faptele Apostolilor*, 241, apud Niculescu 2011, 423).

Acest tip principal de V cunoaște deja din secolul al XVI-lea o primă variantă «morfologică» (Iliescu 2000, 432), rară (sunt înregistrate doar șapte astfel de ocurențe în *Palia de la Orăștie* și opt ocurențe în *Documente și însemnări*) din punctul de vedere al frecvenței (utilizată, în special, în acte și scrisori, în Muntenia). În interiorul acestei perifraze, infinitivul verbului lexical este înlocuit cu formele sale de conjunctiv, fenomen generalizat în întregul sistem verbal al românei vechi, spre sfârșitul secolului al XVII-lea⁴: *va să judece, va să rugăm*, etc.. [= Tipul 1a]. Însă, începând din secolul al XVIII-lea, această construcție perifrastică de V începe să fie puțin uzitată, pentru ca în limba modernă să nu mai fie înregistrată.

1.2.2. Textele din aceeași perioadă atestă încă un alt tip de V format tot cu auxiliarul *a vrea*. Este o formă supracompușă, constituită din auxiliarul *vrea* + *fi* + gerunziul verbului de conjugat [= V-Tipul 2]: *veri fi aducând* (PO, 186, apud Dimitrescu *et al.* 1978, 316), *vreți fi grăind* (CT, 198, apud Dimitrescu *et al.* 1978, 316) – structură pe care gramaticile limbii române actuale o numesc *modul prezumtiv* (siglată în continuare în text: FoiG).

1.2.3. Totodată, foarte caracteristic pentru sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea este, de asemenea, V construit cu auxiliarul *a avea* + *a* + infinitiv [V-Tipul 3] (< HABEO AD CANTARE): *am a trimite, are a opri, are a vedea* etc., a cărui valoare este în această perioadă, ca și în cazul V-Tipul 2, una deictică, strâns legată de sensul originar deontic al auxiliarului: „un viitor care exprimă mai ales necesitatea”

2. De exemplu, în secolul al XVI-lea, puteau fi încă intercalate între auxiliar și infinitiv diferite alte mici segmente discursive, situație imposibilă în limba contemporană: *Ce folos e omului să va și toată lumea dobândi și sufletulu-ș piiarde?* (CC², 72, apud Niculescu 2011, 424).

3. Acum rezultă următoarele paradigme: *vreau, vrei, vrea, vrem, vreți, vor* versus *voi, vei, va, vom, veți, vor*.

4. Utilizarea conjunctivului în structura anumitor forme de V din română este o consecință a tendinței generale a limbii române vechi, caracterizată prin înlocuirea infinitivului cu o construcție personală formată cu modul conjunctiv (v. Dimitrescu *et al.* 1978, 315).

(Guțu-Romalo 1968, 427-432, apud Iliescu 2000, 433): *eu mai mult am a te sluji*. Acest tip se înregistrează în special în textele religioase și este puțin reprezentat în scrierile cu caracter administrativ și în cele care prezintă o pronunțată influență a limbii vorbite.

„Apărând în propoziții principale, în special, în finalul scrisorilor, pentru a formula asumarea unei obligații, formația este sinonimă cu *voiu, vei, va + avea + a + infinitivul*, exprimând alături de valoarea temporală de viitor, o semnificație modală specială de acțiune prezentată ca necesară.” (Călărășu 1987, 179).

Începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și pe întreg parcursul secolului al XVIII-lea, pătrunde în limba scrisă o variantă populară a tipului fundamental, obținută prin afereza consoanei inițiale: *oi cânta* (v. Iliescu 2000) [= Tipul 1b], varianta care dublează, de asemenea, și formele morfologice cu modul conjunctiv: *oi să cânt* [= Tipul 1c].

Pentru V-Tipul 3, istoriile limbii române înregistrează și invarianta [Tipul 3a]: *voi, vei, va + avea + a + infinitiv*, cu o mai largă răspândire în limba vorbită, față de frecvența tipului de bază (adică cea a V-Tipul 3), motiv pentru care, în secolul al XVIII-lea, această structură (Tipul 3a) apare în texte cu valoare temporală pur prospectivă, fapt care a contribuit ulterior la restrângerea și, apoi, la dispariția sa din limbă.

SECOL	sec. al XVI-lea			sec. al XVII-lea		
Etimologie	+ INF.	+ CONJ.	+ GER.	+ INF.	+ CONJ.	+ GER.
VOLERE	Tipul 1 canonic <i>voi afla, vei ceti</i> versus <i>audzi-veri, sluji-veri</i>	Tipul 1a <i>va să judece, va să rugăm</i>	Tipul 2 <i>veri fi aducând</i>	Tipul 1 canonic <i>voi afla, vei ceti, audzi-veri, sluji-veri</i>	Tipul 1a <i>voi să cânt, va să rugăm</i>	Tipul 2 <i>voi fi cântând</i>
				Tipul 1b <i>oi cânta</i>	Tipul 1c <i>oi să cânt</i>	
HABERE	Tipul 3 <i>am a trimite, are a opri, are a vedea</i>			Tipul 3 <i>am a trimite, are a opri, are a vedea</i>	Tipul 3c <i>avem să vă facem</i>	
				Tipul 3a <i>voi avea a cânta</i>		
				Tipul 3b <i>să aibă a să crede</i>		

Tabel nr. 2: Variația diacronică a paradigmei de viitor din limba română (sec. XVI-XVII)

De asemenea, o altă invariantă [Tipul 3b], în care auxiliarul este utilizat la conjunctiv: *să am, ai (aibi), aibă + a + infinitiv*, apare – cu o distribuție limitată însă – în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în special în scrisori și documente, fiind înregistrată frecvent în apodoza sistemului condițional de tip *dacă p, q*, unde intră în sinonimie cu prezentul conjunctiv cu valoare iusivă (v. ex. 4):

(4) Și de să vor găsi și nescar dirése *să nu aibă a să créde*. (*Docum. Hist.*, A IXI, p. 136, apud Călărașu 1987, 184).

Totodată, auxiliarul *am, ai, are* etc., apare însoțit nu numai de infinitiv, dar și de conjunctivul verbului lexical [=Tipul 3c]. În textele de legi din secolul al XVII-lea, această structură exprimă ideea de necesitate în [viitor] (v. ex. 5), dar începând din secolul următor, această valoare modală specifică se va pierde, Tipul 3c fiind utilizat cu preponderență în subordonate:

(5) Noi *avem să vă facem* lěgě cu nușii să nu vă pěră bucatele dōmnilor voastre. (LRB, p. 64, apud Călărașu 1987, 187).

Începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și până în prezent asistăm la un proces de „sedimentare” a formelor de V-Tipul 1, 2 și 3, care se debarasează treptat de anumite subtipuri formale. De exemplu, Tipul 1a este simțit ca fiind arhaic și apare, din acest motiv, din ce în ce mai rar folosit, înregistrându-se sporadic în opera lui I. Budai-Deleanu, Petru Maior sau Gh. Asachi. De asemenea, Tipul 1c (*oi să cânt*) își restrânge dialectal utilizarea, înregistrându-se azi doar în zona Munteniei, în limba curentă fiind folosită doar forma de pers. a 3-a pl: *or să cânte* (v. Iliescu 2000, 434), iar V-Tipul 3 (*am a cânta*) va fi înlocuit chiar de la sfârșitul sec. al XVIII-lea de o altă variantă a sa, și anume, Tipul 3c realizat cu auxiliarul *a avea* urmat de conjunctivul verbului lexical. Prin urmare, structura *am a cânta* nu va mai aparține paradigmei de V, dată fiind puternica valoare deontică care o guvernează.

Trebuie menționată, tot pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea, și apariția V-Tipul 4, *o să cânt*, o formă verbală puternic marcată deictic, „ce qui a contribué probablement à son extension dans la langue commune.” (Iliescu 2000, 434).

1.3. Din punctul de vedere al procesului de ‘gramaticalizare’ (înțeles acum în canonul clasic, de trecere de la *lexical* la *gramatical* – v. Meillet 1912: 130-148 sau Lehmann 1985: 303-318), paradigma de V cea mai gramaticalizată de care dispune limba română contemporană este cea a V-Tipul 4, care prezintă deja o formă a auxiliarului redusă la invariabila *o*. La polul opus, formele cele mai puțin gramaticalizate sunt cele construite cu un participiu prezent. În cazul lor, procesul de gramaticalizare este îngreunat, pe de o parte, de structura lor morfematică greoaie (auxiliar supracompus + « gérondif obligatoirement au moins bisyllabique » (Iliescu 2000, 437)), iar, pe de altă parte, de polifuncționalitatea lor semantică, acestea marcând la nivel modal [epistemicul inferențial], la nivel temporal [raportarea la T₀] și la nivel aspectual, imperfectivitatea.

Privită însă din perspectiva teoriei extinse a ‘gramaticalizării’, înțelegă acum ca *reorganizare a sistemului gramatical al unei limbi* (v. Andersen 2006; Lindschouw 2011), întreaga discuție referitoare la evoluția formelor constitutive ale paradigmei de

V din limba română trebuie re poziționată din prisma următoarelor direcții evolutive:

- restrângerea funcționării formei de V-Tipul 1 la stilul literar și la registrul îngrijit de limbă unde apare frecvent cu valori temporale sau temporalo-modale;
- constituirea unui sistem de actualizare a [prospectivului] deictic, care cuprinde V-Tipul 1, V-Tipul 3 și V-Tipul 4 (forme care se disting în primul rând la nivel diamezic)⁵ și specializarea formelor gerundive și a V-Tipul 2 în actualizarea [epistemicului probabil], acestea pierzându-și valoarea deictică prospectivă în secolul al XVII-lea.

2. Procesul de regramatizare a paradigmei de viitor din limba română

În linii foarte generale, acest proces poate fi astfel rezumat: formele canonice de V, care reprezintă inițial rezultate ale unor procese anterioare de ‘gramaticalizare’ (în sensul de trecere de la *lexical* la *gramatical*), ajung cu timpul să aibă un comportament morfosintactic și semantic polifuncțional, actualizând mai mult de o valoare gramaticală. O astfel de situație va antrena selectarea unor noi constituenți în cadrul paradigmei de V și va determina în mod inevitabil: (i) concurența dintre formele canonice și cele nou create; (ii) desemantizarea și specializarea pe un anumit segment informațional a formelor canonice, respectiv, (iii) gramaticalizarea (totală sau parțială) a formelor perifrastice concurente.

În fapt, această re poziționare aduce în discuție istoria constituirii unei noi forme verbale, cunoscută în lingvistica românească sub denumirea de *prezumtiv*. Înscriindune pe aceeași poziție cu Zafiu (2009), punctul nostru de vedere⁶ este – așa cum am arătat și cu alte ocazii (v. și Popescu 2009, 2013) – că, în limba contemporană, sub eticheta de „prezumtiv”, trebuie cuprinse:

- pentru raportarea la [prezent-(viitor)]: perifraza cu auxiliarul la viitor + gerunziul verbului lexical – (*v*)oi fi cântând, respectiv, forma omonimă și aferezată a V-Tipul 2 – oi cânta.
- pentru raportarea la [trecut]: structura construită cu auxiliarul la viitor + participiul trecut al verbului lexical, structură omonimă cu V anterior – (*v*)oi fi cântat.

În ceea ce privește turnurile construite cu gerunziul verbului lexical și auxiliarul la condițional, conjunctiv sau chiar la infinitiv, părerea noastră este că acestea reprezintă doar variante diferențiate formal de formele de [prezent] ale modurilor în cauză, dar care sub aspectul semnificației nu se deosebesc foarte mult de conținutul paradigmelor tutelare. În schimb, semnificația unei structuri de tipul FoiG și cea a unei

5. A se vedea în acest sens și opinia Rodicăi Orza (1966, 223, citată de Țăra 2009, 149) care afirmă că, în limba română contemporană, construcțiile de tip *am să cânt, o să cânt* „[...] au, în unele regiuni ale țării, și valori modale, exprimând fie o necesitate, o poruncă, o certitudine, o dorință, fie o probabilitate sau o acțiune nesigură”.

6. Cu toate acestea, în GALR (2005, vol. I), perspectiva descriptivă este cu totul alta: „În GALR, prezumtivul primește o descriere *maximală* [s.n.], care cuprinde pentru prezent perifrastele gerunziale cu viitorul, condiționalul și conjunctivul, ca și forma omonimă cu viitorul I, iar pentru perfect structurile cu participiul și auxiliarul la viitor, condițional și conjunctiv.” (GALR 2005, I: 373-378).

structuri gerunziale la condițional nu este similară, căci acestea nu actualizează zone modale identice (*cf. /inferență/ vs. /eventualitate și/sau evidențialitate/*). În plus, trebuie adăugat faptul că: „ceea ce numim *prezumtiv* în română nu este rezultatul unei evoluții surprinzătoare și atipice, ci al unui proces de gramaticalizare a unor forme de viitor [romanic], care s-au specializat pentru una dintre valorile tipice, foarte răspândite ale viitorului (Iliescu 2007, 178). Acceptarea acestei interpretări istorice și tipologice are consecințe importante asupra descrierii sistemului actual: *având în vedere că viitorul este chiar punctul de pornire în constituirea paradigmei prezumtivului*, identitatea formelor prezumtivului cu formele de viitor (simplu sau anterior) nu poate fi considerată un fenomen marginal, rezultat al unei analogii sau al unei evoluții târzii. Această perspectivă (coroborată cu alte observații de distribuție și funcționare) implică și eliminarea din paradigma prezumtivului a acelor forme care au în comun cu el doar un element component (gerunziul) și o semantică modală asemănătoare (dar *nu* identică).” (Zafiu 2009, 289).

Revenind la cei doi constituenți de prezent ai paradigmei de *prezumtiv*, trebuie spus că fiecare dintre aceștia reprezintă rezultatul unui proces de gramaticalizare (privită *in extenso*, cu semnificația de ‘regramatizare’) asupra căruia ne vom opri (succint) în continuare.

2.1. Procesul de ‘regramatizare’ a perifrizei gerunziale (FoiG) constă în specializarea completă a acestei structuri analitice în domeniul modalității epistemice și/ sau al *evidențialității*, prin pierderea valorilor sale temporalo-aspectuale bazice. Atestată încă din secolul al XVI-lea, dar rar folosită⁷, FoiG apare, în epoca veche, exclusiv cu valoare temporală (v. *infra* ex. 6), ca variantă liberă atât pentru formele de V construite cu *a vrea* + infinitiv/conjunctiv, cât și pentru cele cu *a avea* + infinitiv, marcând uneori (rar) valoarea actuală [+progresiv] sau [+iterativ] (de fapt, Niculescu (2011, 432)

7. Niculescu (2011, 427) găsește câteva ocurențe care apar doar în textele traduse, nu și în cele originale, motiv pentru care, în literatură, s-a considerat că această structură reprezintă în limba română o calchiere a unor turnuri similare din slavonă sau din maghiară. În fapt, este vorba de o creație internă, specifică limbii române (v. Berea Găgeanu 1974; Niculescu 2011), aparținând conjugării perifrastice active. Spre deosebire de turnurile corespondente din latină care se realizau cu un participiu viitor activ în *-urus* și verbul auxiliar *esse*, în dacoromână auxiliarul este înlocuit de verbul *a vrea* < lat. *VELLE*, „[...] semn al faptului că [aceste perifraze prospective] au fost influențate de transformările care au avut loc în latina târzie, când viitorul a început să fie exprimat prin structuri perifrastice cu auxiliar modal (*volo, habeo, debeo, incipio* etc.). Aceste auxiliare, dintre care în limba română s-a impus *volo*, au imprimat tuturor grupărilor care le includ o nuanță modală, care poate varia de la *dorință, voință* până la *necesitate* etc. Cu respectivele valori modale, construcțiile au fost transmise limbilor romanice, unde, ulterior, și-au pierdut aceste valențe, specializându-se în redarea valorii de viitor.” (Corcheș / Roman 2011, 319).

O altă ipoteză cu privire la dezvoltarea acestei perifraze în limba romană (susținută de E. Slave (1957, 53-61) și de Al. Graur (1968, 205)), este aceea potrivit căreia *voiu + fi + gerunziul* ar fi apărut prin analogie cu V anterior: se pornește de la premisa că în foarte multe ocurențe temporale V anterior putea comuta cu V-Tipul 1 (situație care se înregistrează și în limba română actuală), în limba veche, V anterior apărând foarte rar utilizat ca timp de relație și, mai des, cu valoare modală. Cum V-Tipul 1 actualiza atât [prospectivul], cât și o acțiune incertă cu raportare la [prezent], în acel moment, „[...] dacă s-a creat un prezumtiv trecut, s-a creat și unul prezent.” (Slave 1957, 60), care însă era polivalent (avea atât utilizări temporale, cât și modale) și, din acest motiv, s-a creat perifraza cu participiul prezent, ca o structură morfologică și semantică paralelă cu cea formată din auxiliarul *a fi* și *participiul trecut* al verbului lexical. Însă, așa cum arată și Elena Berea-Găgeanu (1974, 97-111), dată fiind raritatea ocurențelor formelor de V anterior în secolul al XVII-lea, în ambele tipuri de utilizări, este foarte greu de acceptat ipoteza prezentată anterior.

demonstrează că din totalul ocurențelor de acest tip existente în *Palia de la Orăștie* (un număr de 24), doar patru au, în mod evident, o valoare aspectuală progresivă sau iterativă). Totuși, această situație nu exclude în totalitate posibilitatea de selecție a sa în limba vorbită în ocurențe cu valoare epistemică.

(6) Și se va tâmpla cum Faraon pre voi vă *va fi chiemând și va fi dzicând* aces-tea. (PO, 165, 18, apud Dimitrescu et al. 1978, 316).

Însă, pentru epoca la care facem referire, subliniem faptul că FoiG apare frecvent în propoziții principale ca echivalent al V-Tipul 1, exprimând o acțiune prospectivă, cu raportare directă la Sit₀, glosabilă astăzi prin structura „urmează să...” [+ viitor imediat]:

(7) Și vor ști eghipteanii că eu sînt Domn (...) și *voiu fi aducându* afară fecio-rii lu Israil (PO., apud Călărașu 1987, 195, n. 1).

Totuși, ca urmare a structurii sale morfematice, această turnură exprima adesea și valoarea modală de [obligativitate] a îndeplinirii acțiunii, valoare cu care se înregistrează, cu precădere, în subordonate. Totodată, integrarea unor structuri dependente ca cele amintite anterior în contexte nedeterminate, marcate de nuanța de [incertitudine], va face ca turnura prospectivă *voiu fi cântând* să adauge în semantismul său posibilitatea de actualizare a „ideii de nesiguranță” (Călărașu 1987, 194), FoiG înscriindu-se astfel în „tendența limbii de a consacra o formă verbală specială pentru contextele condiționale și nedeterminate.” (Călărașu 1987, 194).

Iată de ce, anumiți cercetători (v. Berea-Găgeanu 1979, 110) consideră că în textul *Paliei de la Orăștie* (p. 165, 212, 217, 256, 257, 261, etc., apud Călărașu 1987, 195) formația discutată este încărcată cu „valoarea prezumtivă de îndoială, presupunere sau posibilitate” (v. și Călărașu 1987, 195):

(8) Și cînd *vor fi dzicînd* voao feciorii voastri: ce slujbă de cinste iaste aceas-ta? Dzice-veți lor: jirtva trecutului (PO., p. 217, apud Călărașu 1987, 195).

Exemplul anterior atestă prezența în același context a celor două tipuri formale de V construite cu auxiliarul *a vrea*: *vor fi dzicînd* (FoiG), respectiv, *dzice-veți* (V-Tipul 1), această situație constituind, fără îndoială, o mărturie importantă a echivalenței semantice a celor două structuri.

Utilizările cu adevărat înrădăcinate în zona [epistemicului] apar, după unii cercetători (v. Berea-Găgeanu 1979, 110) spre sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, după alții (Zamfir 2007, apud Zafiu 2009), sporadic, chiar din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Însă, chiar de la începutul secolului al XVIII-lea, ocurențele de acest tip sunt mult mai frecvente (v. *infra* ex. (9) și (10)), FoiG funcționând adesea în același context cu o formă de V-Tipul 1:

(9) Și zicea cătră boiari: „De mult *or fi zvorînd* ei și or fi flămânzi, neavându de cheltuială”. (Neculce, 196, apud Zafiu 2009, 298).

(10) Și i-au tăiat nasul, den ce pricină noi nu știm – cei ce l-au pârât, *vor fi știind de ce și cum*. (Radu Popescu, 406-407, apud Zafiu 2009, 298).

Cu toate acestea, nu trebuie considerat că procesul de ‘regramatizare’ a perifrizei gerunziale s-a definitivat, de vreme ce încă există suficiente ocurențe în secolul al XVIII-lea care atestă utilizarea sa cu valoare deictică:

(11) *Cei ce vor face dieți, să fie cu mințile întregi și fără de vigleşug să arate în dierțile lor tot adevărul al averii și a datorii lor. Să nu lepede din moștenire pe moștenitorii lui cei adevărați, fără de a nu arăta vina lor; nici să lase cea mai multă parte din averea lui la vreunul din rudele lui, pentru multa dragoste ce va fi având spre acela. (Pravilniceasca Condică, 1780, 106, apud Zafiu 2009, 298).*

(12) *Când țiganul sau țiganca ce să cere de stăpână-său va fi știind meșteșuguri, și să cere asupra schimbului schimb deopotrivă, ca să știe acele meșteșuguri, sau atâția țigani pentru câte meșteșuguri știe acel țigan sau acea țigancă, atunci cu judecată să se hotărască aceasta, cumpănind judecătoria ceia ce iaste drept, după meșteșugurile ce să va dovede că știe acel obraz ce să schimbă. (Pravilniceasca Condică, 1780, 146, apud Zafiu 2009, 298).*

Totodată, începând din secolul al XVIII-lea, FoiG apare cu valoare modală de potențial /posibil/ (v. Popescu 2015) sau de potențial /probabil/, dar nu cu raportare la Sit₀, ci cu „orientare prospectivă dinspre trecut înspre prezent” (v. Călărașu 1987, 196), deci cu raportare la [trecut], în astfel de ocurențe aflându-se în corelare, uneori, în același segment discursiv, cu structura *voi, vei, va + fi + participiul trecut* (cf. ex. 13 și 14):

(13) *Mai închis-au între aceste vremi și pe Neagoe postelnic Săcuianul, și i-au tăiat nasul, den ce pricină noi nu știm, cei ce l-au pârât, vor fi știind de ce și cum*. (P. Ist., p. 407, apud Călărașu 1987, 196) (= potențial /probabil/ cu raportare la [trecut]).

(14) *Și dzicè către boieri: De mult or fi davorind ei și or fi flămîndzi, neavînd de cheltuială* (N.L., p. 32, apud Călărașu 1987, 196).

Acest comportament poate fi coroborat cu cel ilustrat de anumite exemple care datează chiar din secolul al XVI-lea, în care această structură dublează un imperfect (*era mergând* – v. Zafiu (2002, 135)) sau un perfect compus indicativ (*a fost plecând* – v. Zafiu (2002, 135)). De exemplu, Iorgu Iordan (1975, 149) consideră că *fuii lucrându* (CV, XVIII, 12-13, apud Iliescu 1999, 106) aduce în plus față de formele sintetice corespunzătoare ideea de [incertitudine]. Și în româna medie se observă (v. Manoliu-Manea 1993, 233) același comportament sintactico-semantic al acestei perifrizei gerunziale, însă într-o măsură mult mai mică, căci, înlocuind timpurile de trecut indicativ cu o astfel de structură gerunzială, scriitorul aduce „în prim plan evenimente importante pe care le prezintă cu încetinitorul.” (Manoliu-Manea 1993, 235).

Prin urmare, traiectoria evolutivă parcursă de această perifrază, marcată aspectual [+progresiv]/[+iterativ] și actualizând în plan temporal [simultaneitatea față de T₀], pare să fie următoarea: „Pe măsură ce sistemul de marcarea aspectuală căreia îi aparține dispare, perifraza – ca simplă variantă de viitor (și datorită afinității dintre aspect și modalitate) – a preluat valoarea modală a viitorului.” (Zafiu 2009, 298).

Acest parcurs evolutiv trebuie completat cu observația (v. Popescu 2009, 157-158) potrivit căreia, între secolul al XVI-lea și secolul al XVIII-lea, pot fi detașate două mari etape de evoluție a turnurii FoiG, și anume:

(i) Începând din secolul al XVI-lea și până în secolul al XVIII-lea această structură apare în toate tipurile de scrieri pentru exprimarea unei acțiuni prospective (din punct de vedere temporal) și implicit, încărcată cu o nuanță de incertitudine, caracteristică inerentă viitorului, dar, în cazul de față, subliniată – deci întărită discursiv, și prin existența unor elemente contextuale, de tip lexical (pronume, adverbe interogative sau nehotărâte) sau sintactic (sistemul condițional), din aceeași sferă semantică.

(ii) Începând de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea se constată utilizarea acestei structuri pentru a exprima o acțiune simultană cu Sit₀, de asemenea cu nuanța modală [+ incertitudine], și, mai rar, o acțiune posibilă, cu raportare la [trecut]. Acesta este momentul în care structurile în discuție încep să-i fie predominante ocurențele modale.

În orice caz, trebuie subliniat faptul că: „eliminarea grupării gerunziale din ansamblul mijloacelor de exprimare a viitorului, cauzată în egală măsură de factori de natură formală (caracterul neobișnuit și complicat al structurii sale) și semantică (imprecizia conținutului semantic, existența celorlalte forme sinonime de exprimare a ideii de viitor) (Berea-Găgeanu 1974), duce, pe de o parte, la *simplificarea și reorganizarea subsistemului temporal al viitorului, iar, pe de altă parte, la îmbogățirea sistemului modal al limbii române, care adaugă un nou membru [s.n.]*” (Corcheș/Roman 2011, 320).

Totodată, nu trebuie omisă nici reorganizarea sub raport temporalo-referențial a turnurii (*v*)oi + *fi* + *gerunziu*, care nu va mai funcționa ca o formă de actualizare a [viitorului] sau a [trecutului], ci se va raporta (preponderent) la [prezentul] (în fapt, un interval de [prezent-viitor]) situației de comunicare. În limba română contemporană, cei trei constituenți ai paradigmei de *prezumtiv* exprimă raportul temporal dihotomic: [trecut] (redat de forma: (*v*)oi + *fi* + *participiul trecut al verbului lexical*) vs. [non-trecut] (redat de forma omonimă de V-Tipul 2 și de structura (*v*)oi + *fi* + *participiul prezent al verbului lexical*).

2.2. În ceea ce privește procesul de ‘regramatizare’ a V-Tipul 2 (*oi cânta*) ca formă omonimă de *prezumtiv*, acesta pare a fi oarecum similar cu cel descris anterior în cazul turnurii (*v*)oi + *fi* + *gerunziul verbului lexical*, cel puțin sub aspect conceptual și cronologic. În plus, în cazul de față este evidentă și modificarea la nivel formal, intervenită în cazul auxiliarului care, prin afereză, ajunge la forma populară, specializată (*o cânta*). De fapt, această formă de *prezumtiv* derivă din formele de V-Tipul 1, moștenite, așa cum am văzut, din turnura latină prospectivă VOLO CANTARE. Inițial (în româna comună), V-Tipul 1 a reprezentat singura (unica) formă cu valoare prospectivă exclusiv deictică. În secolul al XVI-lea, structura formală constituită din auxiliarul *a vrea* + infinitivul verbului lexical apare foarte rar în actualizarea unor valori modale de tipul [+ incertitudine] / [+ necesitate], iar în astfel de ocurențe, de fapt: „Nuanța de incertitudine aparține, mai ales, contextului și ea se transferă asupra întregului mesaj. Atunci când incertitudinea aparține formei verbale, are loc și o schimbare a temporalității formației menționate, obținându-se efecte de sens speciale [...]. Frecvența mare a viitorului în această perioadă în cadrul regentei condiționate

și al propozițiilor condiționale, în general, este un argument pentru a considera mai răspândită întrebuintărea V [viitorului] exprimând incertitudinea în limba veche în raport cu limba actuală [...].” (Călărașu 1987, 211).

Cu astfel de valori, structura verbală în discuție apare, în special, în textele reprezentând limba vorbită, dar și în cele traduse sau în documente oficiale cu caracter juridic și, de obicei, în regenta unui sistem ipotetic (v. 15a)

(15) a. *De vei fi luat dumneata pân acum, bine va fi* (ISN, p. 103, a. 1784, Rîmnicu-Vâlcea, apud Călărașu 1987, 203).

b. *dzise domnul cătră Gain: unde iaste fratele tău Avel? El răspunse: nu știu, au voiu fi eu pădzitoriu fratelui meu?* (PO., 22, apud Niculescu 2011, 437).

Aceste contexte eventuale sau supozitive⁸, a căror frecvență se intensifică începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, sunt favorizante pentru dezvoltarea (ca frecvență și intensitate) naturii modale originare a *viitorului*, în astfel de cazuri morfemul verbal discutat fiind considerat o formă de V cu valoare modală (probabilă, dubitativă etc.), încă cu structura fonetică identică cu cea a formei canonice actuale:

(16) *Și într-un loc vădzui un om ședzând numai cu piele. Și gândind întru mine și dzis: „Au doar să păduchea, sau va fi diiavol?”* (Zosim 57, anul 1676, apud Zafiu 2009, 296).

(17) *atunce cuprinsă frică și spaimă pre diacon, de nu cutedza să să lipască nice leac de om, că din rugă îi era obrazul proslăvit ca de înger, atâta cât sta în gânduri diaconul de cugeta: „Cândai va fi înger acesta ce să veade om”* (Dosoftei 11v, anul 1682-1686, apud Zafiu 2009, 296).

(18) *Apoi de toate, deaca vădzu împăratul că dorește să-ș margă la scaun, îi dzăsă să-ș poftească vreun dar ce-i va lipsi, iar svântul răspunsă (...)* (Dosoftei 147rv, anul 1682-1686, apud Zafiu 2009, 296).

Acest morfem verbal modal încă cu sens temporal de [viitor] se întâlnește frecvent la Miron Costin (sfârșitul sec. al XVII-lea), C. Cantacuzino (sfârșitul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea), Antim Ivireanul, Ion Neculce (prima jumătate a secolului al XVIII-lea) Ienăchiță Văcărescu (sfârșitul secolului al XVIII-lea) etc. (v. Zafiu 2009, 296):

(19) *era făméie rapitoare, precum spun și de vréme ce au otrăvit pe cumnatu-său, pre Simion vodă (de va hi așea) și de frica lui Dumnedzău depărtată* (Costin 64, apud Zafiu 2009, 296).

(20) *Dar mă mir cum încape acest lucru, că întâi scrie ca au răscumpărat-o de la turci, închinată de nevoie, ș-apoi să o zidească, cum va hi acel lucru?* (Costin 266, apud Zafiu 2009, 296).

(21) *Măcără că nu știm carii mai fireș limba îș vorbeaște, ceștia ce prin ceaste*

8. Aceste contexte eventuale sau supozitive necesită o analiză aprofundată din punctul de vedere al unui corpus largit ca număr de ocurențe și ca spațiu temporal. Părerea noastră este că în „devenirea” sa ca formă de prezumtiv, turnura o *cânta* a gramatizat (a absorbit inerent) astfel de structuri discursive explicit ilocuționare; altfel spus, a gramaticalizat un întreg ansamblu referențial R (v. Popescu 2013), putând funcționa ca formă evidențială fără raportare explicită la sursa informațională (v. și Rossari *et al.* 2007).

părți lăcuiescu, carii s-au amestecat cu alte multe fealiuri de limbi, au ceia, căci tot în locul lor acolo să află. Însă orice va fi de aceasta nu știu (Cantacuzino, 197, 64, apud Zafiu 2009, 296).

(22) *Deci, vărându-se supt elefantul pre care i să părea* că va fi împăratul, omori pre elefant și, căzând elefantul mort preste dânsul, muri și el, acolo (Antim Ivireanul 309, apud Zafiu 2009, 297).

(23) *Poate-fi, de or fi și scrise de Nicolai logofătul, dar or fi poate fi* tănuite, și până acum la ivală n-au eșit (Neculce 157, apud Zafiu 2009, 296).

(24) Și cu acestu mijloc s-a săvârșit traghica moarte a lui sultan Ibrahim; însu nu știu dă va fi adevărată aceasta (Văcărescu 57, apud Zafiu 2009, 296).

Toate aceste exemple prezentate anterior demonstrează nu numai creșterea numărului de ocurențe cu valoare modală a structurii discutate, dar și faptul că acest morfem verbal începe să se specializeze cu valoare prezumtivă în contexte în care această semnificație modală continuă să fie marcată (deja suplimentar, în secolul al XVIII-lea) de anumite verbe, adverbe sau expresii din aceeași zonă modală. Totodată, iese în evidență din contextele prezentate anterior folosirea preponderentă a verbului *a fi*, dar și alternarea formei canonice de V cu cea neaferezată.

Într-adevăr, aprox. din secolul al XVII-lea, ca urmare a diferențierii morfosintactice dintre formele auxiliarului și cele ale verbului lexical plin, apare în limbă invarianta V-Tipul 1, *oi + infinitiv* (Foi) – structură formată prin eroziunea formelor auxiliarului, care se înregistrează cu precădere în varianta populară scrisă. Acest nou morfem începe să dubleze tipul fundamental de V (*voi + infinitiv*) în utilizările sale deictice, dar și invarianta: *voi, vei, va + conjunctivul verbului lexical* (v. *infra* ex. 26) – exemple de acest tip întâlnindu-se chiar și în secolul al XVIII-lea (v. Zafiu 2009, 299). Textele din secolul al XVII-lea atestă utilizarea Foi în sistemul condițional, atât în protază, cât și în apodoză, cu valoare de potențial /probabil/ sau chiar de potențial /posibil/, acestea fiind de fapt contextele cheie care vor favoriza dezvoltarea valorii epistemice a V:

(25) *De n'a fi la prilej tot ți-om mulțami* (ISDB, p. 86, apud Călărașu 1987, 164).

(26) Și el ca mine a să fie în lume nenorocit (Conachi, *Poesii*, p. 48, apud Rosetti / Cazacu / Onu 1971, 569).

Însă, specializarea grupării *oi + infinitiv* ca formă inerentă (deci fără aportul contextual al altor mărci explicite) de prezumtiv începe să se dezvolte abia în secolul al XIX-lea, situație ilustrată și de literatura scrisă cu caracter de oralitate populară (v. *infra* ex. (27), (28), (29), (30)), pentru ca, deja la sfârșitul secolului al XIX-lea, în opera lui Ion Creangă, această formă verbală să apară integrată în construcții sintactice (indefinite – v. ex. (31) și (33), sau concesive, ca sub (32)) asemănătoare cu cele din limba actuală:

(27) *de unde o fi omul ăsta, mă?* (Costache Caragiali, TI XIX, 59, apud Zafiu 2009, 297).

(28) *Ce-o fi asta, neiculiță?* (Costache Caragiali, TI XIX, 60, apud Zafiu 2009, 297).

(29) *Ce fel de ființă o fi asta, frățioare?* (Costache Caragiali, TI XIX, 60, apud

Zafiu 2009, 297).

(30) *E cam afumată cafeaua, cioară.// - O fi, blagoslovitule.* (Costache Caragiali, TI XIX, 59, apud Zafiu 2009, 297).

(31) *unul cică s-a dus odată bou la Paris, unde-a fi acolo ...* (Creangă, 159, apud Zafiu 2009, 297).

(32) *Așa a fi, n-a fi așa, zise mama, vreau să-mi fac* (Creangă, 159, apud Zafiu 2009, 297).

(33) *sau cine mai știe ce pricopseală a fi* (Creangă, 108, apud Zafiu 2009, 297).

Din parcursul diacronic prezentat anterior rezultă că:

(i) procesul de ‘regramatizare’ a formei de V-Tipul 1 (inițial varianta neaferezată) începe în secolul al XVII-lea și este vizibil deja la sfârșitul acestui secol pentru varianta *oi + infinitiv*, cu alte cuvinte, se produce simultan cu cel al structurii gerunziale discutate anterior. În urma acestui proces de ‘regramatizare’, forma cultă (neaferezată) a V-Tipul 1 (*va fi*) nu se va mai înregistra cu valoare de prezumtiv. Începând din secolul al XX-lea, această din urmă formă apare în texte doar cu valoare deictică și/sau conjecturală.

(ii) ca și în cazul structurii (*v*)*oi + fi + gerunziu*, și forma de prezumtiv *oi + infinitiv* își restructurează sistemul de referință temporală de la [viitor] la [prezent(-viitor)], deci la [non trecut].

Cu alte cuvinte, româna dispune, în zona de actualizare a modalității epistemicoinferențiale (și/sau a [evidențialității]), de forme proprii, rezultate fie prin specializarea unor formanți prospectivi, așa cum se întâmplă în cazul formelor omonime cu V-Tipul 2, respectiv, cu V anterior, fie prin „reconvertirea” unor structuri care funcționau în aceeași zonă de expresie a prospectivului temporal.

3. Câteva concluzii

Înțelegând procesul de ‘regramatizare’ ca un ansamblu de schimbări semantico-sintactice care afectează un anumit item deja gramaticalizat și care poate antrena reorganizări de paradigmă sau poate conduce la crearea unor noi tipuri de opoziții la nivel de sistem, putem afirma că, în ipostaza lor actuală, formele canonice de V din limba română au parcurs sau se află încă în plin proces de ‘regramatizare’. Spre deosebire însă de franceză, spaniolă, italiană, unde s-a constatat că forma canonică de V a pierdut o mare parte din ocurențele temporale, dar a câștigat în plan modal și, mai cu seamă, în zona de expresie a [epistemicului probabil] și / sau a [evidențialității], limba română pare să urmeze traiectoria inversă, căci acest sistem lingvistic caracterizat inițial de polimorfism își specializează fiecare tipar prospectiv, formei canonice fiindu-i rezervată, începând cu secolul al XX-lea, zona exprimării deictice și cea a unei [conjecturi] slabe.

În limba română, V canonic suferă, am putea spune, o regresie în zona de actualizare a modalității epistemicice, deoarece, spre deosebire de limba veche când se înregistrează în contexte eventuale sau supozitive și chiar cu valoare modală proprie, *voi + infinitiv* apare în româna actuală doar în exprimarea unei previziuni, deci cu caracter slab inferențial. În schimb, această formă stă la baza creării unor formanți specializați, precum V-Tipul 2 (*oi cânta*) și FoiG ((*v*)*oi fi cântând*), morfeme verbale

cu rol inferențial puternic, care le apropie de valoarea V sintetic din limba italiană actuală.

Referințe bibliografice

- Andersen, Henning. 2006. *Grammation, regrammation and degrammation: tense loss in Russian*, în „Diachronica”, 23, 2, p. 231-258.
- Berea-Găgeanu, Elena. 1974. *Forme verbale de viitor cu auxiliarul «a fi» în limba română*, în „Limba română”, XXIII, 2, p. 97-111.
- Berea-Găgeanu, Elena. 1979. *Viitorul în limba română*. București: Tipografia Universității din București.
- Bybee, Joan, Perkins, Revere, William, Pagliuca. 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago / Londra: The University of Chicago Press (Bybee et al. 1994).
- Călărășu, Cristina. 1987. *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*. București: Tipografia Universității din București.
- Company Company, Concepción. 2006. *Tiempos de formación romance. II. Los futuros y los condicionales*, în Company Company, Concepción (editor), *Sintaxis histórica de la lengua española: La frase verbal*, vol. I. México: FCE, UNAM, p. 349-422.
- Corcheș, Cristina, Roman, Diana. 2011. *Observations on the regenerative capacity of grammatical structures: the Romanian present presumptive*, în Ciulei T. / Sandache, C. / Sandu, A. (editori). *Logos, Universalitate, Mentalitate, Educație, Noutate. Secțiunea Filosofie și Științe Umaniste / Logos Universality Mentality Education Novelty. Section: Philosophy and Humanistic Sciences*, vol. 1. Iași: Editura Lumen, p. 309-324.
- Dimitrescu, Florica (coord.). 1978. *Istoria limbii române. Fonetică, Morfosintaxă, Lexic*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Fleischman, Suzanne. 1982. *The future in thought and language. Diachronic Evidence from Romance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- *** *Gramatica limbii române (GALR)*. (2005). vol. I: *Cuvântul*, vol. II: *Enunțul*. București: Editura Academiei.
- Graur, Alexandru. 1968. *Tendențele actuale ale limbii române*. București: Editura Științifică.
- Guțu Romalo, Valeria. (1968/2005). *Le futur en roumain aux XVIe-XVIIIe siècles*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, XIII, 5, p. 427-431; articol reluat în limba română în Guțu Romalo, Valeria. 2005. *Aspecte ale evoluției limbii române*. București: Humanitas Educațional, p. 152-155.
- Iliescu, Maria. 1999. *Pour un statut sémantique et syntaxique du «présomptif» roumain*, în Brusegan, Rosanna, Cortelazzo, M. A. (editori), *Il tempo, i tempi: omaggio a Lorenzo Renzi*. Padova: Esedra, p. 97-112.
- Iliescu, Maria. 2000. *Grammaticalisation et modalités en roumain: le futur déictique et épistémique*, în Coene, Martine, de Mulder, Walter, Dendale, Patrick, D’Hulst, Yves. (editori). *Traiani Augusti Vestigia Pressa Sequamur. Studia Linguistica in Honorem Lilianae Tasmowski*. Padova: Unipress, p. 429-441.
- Iliescu, Maria. 2007. *Româna din perspectivă romanică*. București: Editura Academiei.
- Jordan, Iorgu. 1975. *Stilistica limbii române*, ediția a II-a, București: Editura Științifică.
- Lehmann, Christian. 1985. *Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change*, în „Lingua e Stile”, 20, 3, p. 303-318.
- Lindschouw, Jan. 2011. *L'évolution du système du futur du moyen français au français moderne: la réorganisation comme un cas de régrammation*, în „Revue de Linguistique Romane”, 75, 297-298, p. 51-98.
- Manoliu-Manea, Maria. 1993. *Valori narrative ale timpurilor trecute în Cronicile moldovenești*, în Manoliu-Manea, Maria, *Gramatică, pragmasemantică și discurs*. București: Editura Litera, p. 224-238.

- Meillet, Antoine. 1912. *L'évolution des formes grammaticales*, în Meillet, Antoine, *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris: Honoré Champion, p. 130-148.
- Mihăescu, Haralamb. 1960. *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*. București.
- Niculescu, Dana. 2011. *The grammaticalization of the future tense forms in 16th century Romanian*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, 56, 4, p. 421-440.
- Orza, Rodica. 1966. *Forme de viitor în ALR*, în „Cercetări de lingvistică”, 2.
- Popescu, Cecilia-Mihaela. 2009. *La grammaticalisation du présomptif en roumain*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, 54, 1-2, p. 151-160.
- Popescu, Cecilia-Mihaela. 2013. *Viitorul și condiționalul în limbile romanice. Abordare morfosintactică și categorizare semantică din perspectivă diacronică*, Craiova: Editura Universitaria.
- Popescu, Cecilia-Mihaela. 2015. *Exprimarea ‘potențialului’ și a ‘irealului’ în latină, franceză și română*. Teză de doctorat. Craiova: Editura Universitaria.
- Popescu, Cecilia-Mihaela. 2017. *Evoluția sistemului formelor prospective din limba română, un exemplu de regramatizare*, în Stanciu Istrate, Maria, Răuțu, Daniela (editoare), *Lucrările celui de-al VI-lea Simpozion Internațional de lingvistică. Omagiu domnului academician Marius Sala, la aniversare*. București: Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 624-635.
- Rosetti, Alexandru, Cazacu, Boris, Onu, Liviu. 1971. *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a 2-a. București: Editura Minerva.
- Rossari, Corinne, Cojocariu, Corina, Ricci, Claudia, Spiridon, Adriana. (2007). *Devoir et l'évidentialité en français et en roumain*, în „Discours. Revue de linguistique, psycholinguistique et informatique”, 1. Caen: Presses Universitaires de Caen, p. 2-15 și în Internet : <<http://discours.revues.org/116>>.
- Slave, Elena. 1957. *Prezumtivul*, în „Studii de gramatică”, 2, p. 53-61.
- Țăra, George-Bogdan. 2009. *Viitorul cu a avea în traducerile textelor sacre*, în „Text și discurs religios”, vol. I. *Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”*, p. 147-154.
- Zafiu, Rodica. 2002. *Evidențialitatea în limba română actuală*, în Pană-Dindelegan, Gabriela (editor), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București: Editura Universității din București, p. 127-144.
- Zafiu, Rodica. 2009. *Interpretări gramaticale ale prezumtivului*, în Zafiu, Rodica, Croitor, Blanca, Mihail, Ana-Maria. (editoare), *Studii de gramatică. Omagiu Doamnei Profesoare Valeria Guțu Romalo*. București: Editura Universității din București, p. 289-30.
- Zamfir, Dana, Mihaela. 2007. *Morfologia verbului în dacoromana veche (secolele al XVI-lea - al XVII-lea)*. București: Editura Academiei.